

HAJNÁCZKY Tamás

Cigány munkások a borsodi nehéziparban az 1950–60-as években

Már-már közhelyszámba megy, s egyfajta nosztalgia övezi, hogy a Kádár-korszakban elérték a cigányság szinte teljes foglalkoztatottságát, vagyis az úgynevezett „cigánykérdést” illetően nincs lehetetlen. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ugyanakkor a „gyáron belüli munkanélküliség” komoly méreteket öltött. A cigányság nehéziparba történő betagozódásának azonban korántsem ez volt az egyetlen árnyoldala, amelyet Borsod-Abaúj-Zemplén megye példáján kívánok bemutatni. A választott térség a témát illetően két szempontból is meghatározó: egyrészt itt volt – már a szocialista korszak hajnalán – a legmagasabb a cigányság száma, másrészt ezt a megyét gazdaszalták a nehézipar fellegváraként.

A második világháborút követően a több tízezer főre becsült borsodi cigányság¹ a földosztásból nagyrészt kimaradva,² az azt megelőző évtizedekhez hasonlóan továbbra is a napszámos munka esetlegességéből és a hagyományos cigány mesterségekből biztosította szegényes megélhetését.³ A hatalomátvételt követően, az erőszakos kollektivizálás eredményeként gomba módra szaporodó termelőszövetkezetekbe föld híján és a nem cigány lakosság helyenkénti ellenállása miatt nem tudtak bekapcsolódni. Az újjáépítés láza, valamint a „vas és acél országának” délibábjá azonban számos munkalehetőséget biztosított számukra. Az észak-magyarországi megye, mint a nehézipar, a vegyipar és a bányászat fellegvéra – csak néhány emblematisz vállalatot említve: Diósgyőri Gépgyár, Borsodi Vegyi Kombinát, Lenin Kohászati Művek⁴ – feneketlen kútként még a szomszédos megyékből is nyelte a munkaerőt.⁵ A korábbi évtizedeket már-már meghazudtolva, a cigányság munkaerejéért megindult a verseny, amelyvel párhuzamosan a kényszerítésre is hangsúlyt helyeztek. Az új államberendezkedés azonban – a korábbi évtizedekkel szemben – nem csupán az ún. „kóbor cigányokra” vetett rosszalló tekintetet,⁶ hanem mindazon cigányokra is, akik nem rendelkeztek bejelentett, állandó munkahellyel. Vagyis a borsodi cigányság közel háromnegyede „közveszélyes munkakerülőnek” számított. Az 1950-es évek második felére az ipar mindinkább kezdte felszívni őket, ezáltal nehezen körvonalazható hármastagozódás ment végbe a cigányságon belül. A cigány családok közel felében legalább a férfi rendelkezett állandó munkaviszonnyal, a nők esetében ennek töredékéről lehetett beszélni. A megyei vezetés az említett csoportról viszonylag kedvezően nyilatkozott: „A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek rendezettebb körülmények között élnek, házuk, életmódjuk, öltözködésük többnyire megfelel szocialista életünk követelményeinek. A rendszeresen foglalkoztatottak közül inkább a fiatalokkal van baj, akik szívesen öltözködnek és táncolnak jampecosan.”⁷

A cigányság másik csoportja idényjellegű, alkalmi munkát vállalt, vagy gyakran változtatta a munkahelyét, az ún. „vándormadarak”⁸ egy része az ő soraikból repült ki és ezzel

párhuzamosan a hagyományos cigány megélhetési formákból is szert tettek némi jövedelemre: vályogvetés, vándoriparosság, gyékényfonás, kosárfonás, zenélés, gyógynövény-, gomba-, szamóca-, csipkebogyó-, tollgyűjtés. A harmadik csoportot azok alkották, akiknek kizárólag az imént felsoroltak képezték a megélhetésüket, vagyis még időlegesen sem dolgoztak hivatalos keretek között. A megyében egyes vezető funkcionáriusok a cigányság feltételezett habitusát figyelembe véve, a „szocialista humanizmussal” elteve, sokszor a hagyományos megélhetési formák keretek közé szorításában, vagy a könnyebb munka biztosításában látták a megoldást: „Nem minden cigány szokja meg egyformán az üzem munkafegyelmét. Ebből kiindulva, olyan munkaalkalmat kell találni, ahol a fegyelem nem annyira szigorú és a keresetük, szorgalmuk függvénye lenne. Ilyen foglalkozás lenne a kosárfonó szövetkezet.”⁹ Vagy: „Lehetőleg, olyan munkahelyet kellene részükre biztosítani, ahol először könnyebb munkával, majd később pedig a nehezebb fizikai munkába bevonva őket keresetükből tartanak fenn családjukat. Ilyen munkahely részükre építőipari vállalatoknál segéd munkásként, a mezőgazdasági munkák megkezdésével pedig állami gazdaságokban növényápolási munkákra lehetne alkalmazni.”¹⁰ Továbbá: „Meg kell állapítani, hogy az illetékes társadalmi és gazdasági szervek nem vették figyelembe ez idáig minden esetben a cigányok hagyományait, igényeit. A cigányember – a jó szokásainál és hagyományainál fogva – szívesebben zenével, vályogvetéssel és kosárfonással, a cigánynők pedig gyűjtőgéttel foglalkoznak szívesebben.”¹¹

Az 1950-es második felében a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége nemcsak a javaslatok szintjén, hanem ténylegesen létrehozott cigány szegkovács kisipari termelőszövetkezeteket.¹² Azonban az ilyen irányú elképzeléseket és kezdeményezéseket a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1961-es határozatában egyenesen „károsnak” minősítette, tehát a cigányság előtt nem maradt más út, minthogy az erőltetett iparosítás szívó hatásának engedjen, hogy – döntően segéd munkásként – betagozódjon az üzemek világába és felszálljon a „fekete vonatokra”.

A legfelsőbb akarat ellenére a cigányság foglalkoztatása korántsem haladt a „kockás papíron” eltervezettek szerint. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a cigányság foglalkoztatása számos nehézségbe ütközött, amelyek közül mindenekelőtt fontos megemlíteni, hogy a gyárak részéről a cigánysággal szemben a fogadókészség – vélt, vagy valós tapasztalatok miatt – a legkevésbé sem volt szívélyesnek mondható: „Gyakorta halljuk: a vállalat, az üzemvezető nem hajlandóak alkalmazni, hivatkozva a terv teljesítésére stb. Mások azzal mentegetőznek, hogy a dolgozók elutasítják a cigányokkal való együttműködést. Sokan arra hivatkoznak, hogy korábban már próbálkoztak velük, de meglógnak vagy nem dolgoznak, vagy a társadalmi tulajdont nem becsülik. Magától értetődő, hogy mindenekelőtt ezeket a szemléleteket kell felszámolni, mert e nélkül a cigányok elhelyezése nem lehetséges.”¹³

Hasonló jelenséggel lehetett szembesülni a cigány gyermekek beiskolázása és a cigánytelepek felszámolása terén is. Számos településen a nem cigány szülők mereven elhatárolódtak sokszor már csak a gondolattól is, hogy gyermekük egy padban, osztályban üljön cigány tanulókkal. Döntően arra hivatkoztak, hogy elkapják tőlük a tetűt vagy eltanulják a csúnya szavakat. A fálvakban a cigány lakosság nem cigány lakosság közé költözése pedig végképp felháborodást váltott ki. A hagyományos együttélési sémák tehát mindinkább felborulni látszottak, a központi határozatok miatt a cigányok az életnek mind több színterén jelentek meg: munkahelyeken, az iskolákban, a lakóhelyeken és ez a jelenség a nem cigány lakosság egyetértését, támogatását sok esetben nem élvezte.¹⁴ A párthatározatban lefektetett elveknek viszont eleget kellett tenni, ezért a Megyei Tanács rögvést megtalálta a probléma legkézenfekvőbb megoldását, egyszerűen utasította az illetékes szerveket és üzemeket hogy

a cigányokat fel kell venni, ha tetszik, ha nem: „Az illetékes tanácsi szakosztályok utasítsák a felügyeletük alá tartozó vállalatokat, hogy a munkára jelentkező, vagy hozzájuk irányított cigányokat a párthatározat szellemében fogadják. Általában szakosztályok tegyenek intézkedéseket annak érdekében, hogy a vállalatok vezetőségének szemlélete a cigánysággal szemben alapvetően megváltozzék. [...] A Végrehajtó Bizottság elnöke ezzel egy időben kérje fel a nagy- közép és kisüzemek vezetőit, az állami gazdaságok igazgatóságát hasonló intézkedések megtételére.”¹⁵

Az intézkedés még az adott évben eredményhez vezetett, mind több munkát kereső cigány embernek tudtak munkahelyet biztosítani, ötvenről közel hetven százalékra emelkedett az elhelyezett cigány munkakeresők aránya. A vállalatok vezetői ellen nem kellett eljárás indítani amiatt, hogy nyíltan szabotálták volna cigányok felvételét, ugyan „minőségi kifogások” miatt időnként visszautasították a kiközvetített cigányok foglalkoztatását, azonban nem cigányok esetén is éltek ezzel a lehetőséggel. Új keletű visszássággként jelentkezett, hogy mind a cigány munkakeresők, mind az üzemek részéről tapasztalható volt egyfajta „válogatás” a munkahelyet, valamint a munkaerőt illetően: „A cigányság munkába helyezését nagymértékben megnehezíti az, hogy a munkában válogatnak, olyan igényekkel lépnek fel, melye képességeiket meghaladja, vagyis a képzettségeiknek megfelelő munkát sok esetben nem fogadják el.”¹⁶ Valamint: „Ezek a minőségi kifogások főleg a testi gyengeség esetén állnak elő, amikor a vállalatok úgy látják, hogy a termelést biztosítani nem tudják a munkára közvetített dolgozókkal. [...] Ezek a kifogások ezért állhatnak elő, mivel a munkaerőt kínálat lehetővé teszi a vállalatoknak a munkaerőkben szinte a tetszés szerinti válogatását.”¹⁷

Az 1960-as évek közepe tájára az észak-magyarországi megyében hozzávetőlegesen a cigány lakosság 30 százaléka állandó, míg 25-30 százaléka alkalmi munkaviszonyban állt. Az állandó munkaviszonnyal rendelkezők – akikről kimondottan elismerően szóltak a jelentésekben a funkcionáriusok – döntően az építőiparban, a nehéziparban és kisebb részt a mezőgazdaságban helyezkedtek el. Ugyanakkor élesen rávilágítottak a cigány lakosság foglalkoztatásának a legelemibb visszásságaira is, mégpedig arra, hogy az aluliskolázottságuk következtében nagyrészt nehéz fizikai munkát végző segédmunkásként tudtak csak elhelyezkedni,¹⁸ sokszor a lakóhelyüktől távol az ingázás, a „fekete vonat”, a munkásszállók viszontagságainak kitéve.¹⁹ Fontos megjegyezni, hogy azoknak, akik állandó munkaviszonnyal rendelkeztek is, érdemben nem javult az életszínvonaluk. Egy megyei jelentés számításai szerint a segédmunkásként dolgozó cigányok átlagosan 1200-1400 forintot kaptak havonta, amelyhez még jött a családi pótlék, s mivel 7-8 fős családokról volt szó, így egy főre csupán 250 forint jutott havonta.²⁰

A vállalatok és üzemek vezetői helyenként újfent megtagadták a cigányok alkalmazását, ismételten a rossz tapasztalatokra hivatkozva. „A munkába jelentkezettek jelentős része azonban munkahelyét bizonyos időszak elteltével otthagyja. Pl. az Állami Pincegazdaság abaújszántói üzemegysége 20 főt szerződötetett, akik közül öt-hat nap elteltével 16 kilépett. Miután munkájuk rendszerességére kevésbé lehet számítani, ezért nem szívesen alkalmazzák a cigány dolgozókat, és helyenként el is zárkoznak munkába állításuktól.”²¹ Vagy: „Viszont még jellemző az, hogy indokolatlanul otthagyják munkahelyüket, ezért a munkaadók bizalmatlanok velük szemben. Még mindig akad olyan munkahely is, ahol teljesen elzárkoznak munkába állításuktól, nem is próbálkoznak a munka nevelő jellegével rájuk hatni. Még most is előfordul, hogy keresetüket nem tudják célszerűen felhasználni, sokszor egyesek fizetésüket elisszák, garázda magatartást tanúsítanak.”²² A tanácsi iratokban ugyanakkor mind többször kiemelték az állandóan foglalkoztatott cigány munkavállalók erejüket, megbízhatóságát is, tehát a megyei vezetés viszonylag árnyaltan tekintett a cigányságra. „A kedvezőtlen példák

mellett munkaerőkölcsük javulását bizonyító példák is vannak. Pl. a szerencsi járás tsz-eiben több családnak közel 500 munkaegysége volt. Az építőipari vállalnál többen szocialistabrigád-tagok lettek, kiváló dolgozó elismerésben is részesültek. E példák bizonyítják, hogy fejlődésükben a rendszeres munka hozza a legtöbb változást.”²³ Továbbá: „Az állandó munkahelyel rendelkezők körében megindult a fejlődés. Anyagi erőikhez mérten viszonylag megfelelő lakásokat építenek, a lakások berendezése viszont általában szegényes [...] Gyermekeiket rendszeresen járatták iskolába, maguk is igyekeznek elmaradásukat pótolni.”²⁴

Az 1960-as évek végére, a nehézségek ellenére is, a cigányság nehéziparba történő betagozása a befejezéséhez közeledett. A pártállam megrendelésére, a később emigrációba vagy a szamizdat világába száműzött szociológusok 1971-ben országos cigány kutatást végeztek, amely szerint a cigány férfiak foglalkoztatottsága lényegében azonos volt a nem cigány férfiakéval. Igaz, a nők esetében ezt nem lehetett elmondani, de a cigányság teljes foglalkoztatása terén komoly előrelépések történtek, legalábbis a statisztikák terén. Az északi régióban – Budapest iparvidéket is maga után hagyva – a cigány férfiak közel 90 százaléka rendelkezett állandó munkaviszonnyal.²⁵

Jegyzetek

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) M-KS 276. f. 91/85. ó. e.
- 2 Bársony János: A romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. = *Múltunk*, 53. évf. 2008. 1. szám, 229–231. o. Hajnáczy Tamás: Tanácsi felmérés. = *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle*, 27. évf. 2015. 3–4. szám, 160. o.
- 3 A hagyományos cigány mesterségekről bővebben lásd: Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Törzsek nemzetségek. In: Vekerdi József (szerk.): Erdős Kamill cigánytanulmányai. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottság – Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 42–53. o. Egy, a tárgyalt időszaknál jóval korábbi felmérés szintén fontos adalékokkal szolgál a cigányság megélhetési forrásaihoz: Mezey Barna (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 156–159. o. Lásd még: Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest, 1995. 17–21. o.
- 4 Kóvér Árpád: Magyarország megyéi. Borsod-Abaúj-Zemplén. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 90–103. o.
- 5 Borsod-Abaúj-Zemplén megye fontosabb statisztikai adatai 1956. Központi Statisztikai Hivatal Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc, 1957. 35–64. o.
- 6 Hajnáczy Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. = *Kritika*, 45. évf. 2016. 3–4. szám, 24–26. o.
- 7 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.
- 8 A „vándormadár” jelenségről bővebben lásd: Gelléri Péter: A vándorló munkások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- 9 MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: BAZML) XXIII-12a 1455/1958.
- 10 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 11 MNL OL XXVIII-M-8 1d., illetve Nagy Pál (szerk.): Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999). Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011. 341. o.
- 12 Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. = *Múltunk*, 53. évf. 2008. 1. szám, 283–286. o.
- 13 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.
- 14 Hajnáczy Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete a szocialista korszakban a levéltári források tükrében. In: Csengeri Piroska – Tóth Arnold (szerk.): A Herman Ottó Múzeum évkönyve LIV. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2015. 483–495. o.
- 15 MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.
- 16 MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.
- 17 MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.
- 18 Kemény István már ebben az időszakban – az 1971-es cigány kutatás zárójelentésében – felhívta a figyelmet annak veszélyeire, hogy a cigányság döntően a segédmunkások soraiba tagozódott be: „Az iskolázatlan cigány munka-

erő létszáma egyelőre gyorsan gyarapodik, és ellentendenciák még nem mutatkoznak. [...] A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken, vagy legfeljebb változatlan marad. Ennek következtében előre látható, hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulatlan cigány munkaerőkből, és ez a felesleg elhelyezhetetlennek fog bizonyulni.” In: Kemény István: A magyarországi cigányok helyzete. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 40. o.

19 MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

20 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

21 MNL BAZML XXXV-1 10. dosszié

22 MNL BAZML XXIII-2a 79/1966.

23 MNL BAZML XXXV-1 10. dosszié

24 MNL BAZML XXX-1 6. dosszié

25 Cserti Csapó Tibor – Orsós Anna: A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége, In: Varga Aranka (szerk.): Esélyegyenlőség a mai Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2013, 106–112. o. Lásd még: Kemény István – Jankó Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 100–104. o.

Borosüveg